

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.154>

СУДОВИЙ ІМУНІТЕТ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ЯК ЕЛЕМЕНТ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ, ПОРУШЕНОГО ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Сидорович М.-Л.Р.,

аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0005-9997-7229

e-mail: mikesr0508@gmail.com

Сидорович М.-Л.Р. Судовий імунітет іноземних держав як елемент альтернативних способів захисту права власності, порушеного внаслідок збройного конфлікту.

Війна росії проти України створила безпрецедентні перешкоди для захисту права власності громадян і бізнесу України. Розробка ефективних механізмів відшкодування завданої шкоди та відновлення порушених прав власності стала необхідною через значні руйнування цивільної інфраструктури, житлових будинків, промислових об'єктів та іншого майна внаслідок збройної агресії росії.

Актуальність репрезентованого наукового дослідження полягає в тому, що існуючі національні та міжнародні правові механізми недостатньо ефективні для повного захисту майнових прав постраждалих осіб. Важливою проблемою є подолання судового імунітету російської федерації. Це необхідно для розгляду справ про відшкодування шкоди в українських судах і подальшого виконання рішень за кордоном.

Умотивовано, що національне право самостійно не володіє достатніми правовими механізмами для забезпечення повного захисту порушеного права з огляду на фактичну неможливість виконання судового рішення про стягнення коштів як відшкодування завданої російською федерацією шкоди, що тягне за собою неможливість забезпечення порушеного права.

У цьому контексті необхідно вивчити механізми захисту права власності як на національному, так і на міжнародному рівні. Зокрема, слід розглянути можливість застосування Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав і їх власності, навіть якщо російська Федерація не ратифікувала її. Цей аналіз допоможе знайти нові способи захисту прав власності громадян і юридичних осіб України під час військової агресії.

Констатовано, що ефективний захист можливий лише за умови поєднання національного та міжнародного права, як свідчать дослідження інших стратегій захисту права власності, по-

рушеного внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Позиція Верховного Суду щодо не застосування судового імунітету Російської Федерації у справах про відшкодування шкоди є значним зрушенням у механізмі захисту порушених прав. Практика ЄСПЛ, зокрема рішення у справах «Олейніков проти Росії», створює міцне правове підґрунтя для такої позиції. Висновок про те, що Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності може застосовуватися до спірних правовідносин, навіть якщо Російська Федерація не ратифікувала її, є особливо важливим, оскільки це створює більше можливостей для захисту порушених прав.

Ключові слова: судовий імунітет, збройний конфлікт, право власності, відшкодування шкоди, міжнародне право, національне законодавство, юрисдикція, суверенітет.

Sidorovich M.-L.R. Judicial immunity of foreign states as an element of alternative ways of protecting property rights violated as a result of armed conflict.

Russia's war against Ukraine has created unprecedented obstacles for the protection of property rights of Ukrainian citizens and businesses. The development of effective mechanisms for compensation for damage and restoration of violated property rights became necessary due to the significant destruction of civil infrastructure, residential buildings, industrial facilities and other property as a result of Russia's armed aggression.

The relevance of the presented research is that the existing national and international legal mechanisms are not effective enough to fully protect the property rights of victims. An important problem is overcoming the judicial immunity of the Russian Federation. This is necessary for consideration of damage compensation cases in Ukrainian courts and further enforcement of decisions abroad.

It is reasoned that national law alone does not have sufficient legal mechanisms to ensure full protection of the violated right in view of the

actual impossibility of enforcing the court decision on the recovery of funds as compensation for the damage caused by the Russian Federation, which entails the impossibility of securing the violated right.

In this context, it is necessary to study the mechanisms for the protection of property rights both at the national and international levels. In particular, the possibility of applying the UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and their Property should be considered, even if the Russian Federation has not ratified it. This analysis will help find new ways to protect the property rights of citizens and legal entities of Ukraine during military aggression.

It was established that effective protection is possible only if national and international law are combined, as evidenced by studies of other strategies for the protection of property rights violated as a result of the armed aggression of the Russian Federation. The position of the Supreme Court regarding the non-application of judicial immunity of the Russian Federation in cases of compensation for damage is a significant shift in the mechanism of protection of violated rights. The practice of the ECtHR, in particular the decision in the cases «Oleynikov v. Russia», creates a solid legal basis for such a position. The conclusion that the UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and their Property can be applied to disputed legal relations, even if the Russian Federation has not ratified it, is particularly important, as it creates more opportunities for the protection of violated rights.

Key words: Judicial immunity, armed conflict, property rights, compensation for damage, international law, national law, jurisdiction, sovereignty.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших питань захисту прав українців під час російсько-Української війни є захист права власності внаслідок атак російської армії на цивільні об'єкти. При цьому, зважаючи на іноземний елемент завдання шкоди майну, ефективний спосіб захисту порушених прав власності може здійснюватися виключно у синергії національного та міжнародного права, оскільки окремо один без одного вони не здатні забезпечити право постраждалих осіб захистити своє порушене право.

Національне право самостійно не володіє достатніми правовими механізмами для забезпечення повного захисту порушеного права з огляду на фактичну неможливість виконання судового рішення про стягнення коштів як відшкодування завданої російською федерацією шкоди, що тягне за собою неможливість забезпечення, зокрема, Україною ст. 6 Європейської

конвенції з прав людини, відповідно до якої право на справедливий суд є ілюзорним без існування ефективних способів виконання судового рішення. В той же час, міжнародне право у тій формі, в якій воно існує станом на сьогоднішній день також не здатне забезпечити повного захисту порушених прав власності.

Стан дослідження. Над проблематикою судового імунітету держав та його подолання з метою формування альтернативних способів захисту права власності в умовах збройного конфлікту, зокрема, працювали О.В. Ткаля, О.А. Глушко, Ю.М. Жорнокуй, О.С. Ткачук, Є.В. Попко, В.Б. Яцина, П.В. Отенко, О.Г. Бортнік, Т.В. Степаненко та багато інших.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб розглянути альтернативні методи захисту права власності, порушеного внаслідок збройного конфлікту, зокрема шляхом подачі позовів до судів України проти росії.

Виклад основного матеріалу. Одним із таких альтернативних способів є звернення до українських судів з позовами проти російської федерації з метою відшкодування збитків, завданих внаслідок її агресивних дій. Незважаючи на складність цієї стратегії, оскільки існують значні юридичні та політичні перешкоди для виконання таких рішень, постраждалі особи мають надію, що у майбутньому ці рішення можуть бути виконані за кордоном. Зокрема, вони сподіваються на можливість стягнення компенсації за рахунок арештованих активів російської федерації, її державних підприємств або чиновників, що є під міжнародними санкціями.

На даний момент не існує прецедентів успішного виконання таких рішень на міжнародній арені, і найближчим часом їхня поява не прогнозується. Однак звернення до українських судів дозволяє постраждалим особам зберегти право на відшкодування та створити правовий прецедент, який у перспективі може сприяти подальшому розвитку міжнародного права в цій сфері.

Первинним питанням вирішення проблеми розгляду справ у національних судах за позовами до РФ є зняття судового імунітету РФ щодо розгляду таких справ. Відповідно до ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [1].

В той же час, Верховним Судом, в постановках від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 [2] та від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц [3] сформовано практику, відповідно до якої судовий імунітет російської федерації не застосовується у судових спорах в українських судах щодо відшкодування шкоди, завданої протиправними діями РФ.

Зазначені постанови є однозначно позитивним фактором для створення єдиної процедури захисту прав власності, порушених РФ, проте для релевантного їхнього застосування, зокрема в іноземних та міжнародних юрисдикціях потребують розширеного теоретично-правового аналізу, зокрема, але не виключно, через розширення мотивувальної частини подальших постанов Верховного Суду в аналогічних спорах.

Так, основними джерелами права у питаннях регулювання судового імунітету є дві Конвенції: 1) Європейська Конвенція про імунітет держав (Рада Європи) [4] та 2) Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності [5]. Жодна Конвенція не була ратифікована російською федерацією, тому їхнє застосування до конкретних правовідносин здійснюється із певними застереженнями та корективами.

В умовах сучасного міжнародного права, зокрема з урахуванням, що російська федерація не підписувала Європейську конвенцію про імунітет держав, а також була виключена з Ради Європи, доцільніше застосовувати саме Конвенцію ООН, хоча положення, які підлягають застосуванню до спірних правовідносин, в своїй переважній більшості, дублюються у зазначених конвенціях.

Верховний Суд у своїх постановках абсолютно вірно застосував до спірних правовідносин судового імунітету російської федерації рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах Олейніков проти росії, а також Цудак проти Литви. Попри те, що ключовими питаннями обох справ було забезпечення права на справедливий суд, правові позиції кожного цього рішення потребують окремої уваги до застосування.

Так, первинне питання застосування до спірних правовідносин є встановлення формальних підстав застосування нормативно-правових актів, які ці питання регулюють. Відповідь на це питання дав ЄСПЛ у рішенні по справі Олейніков проти росії: Як Суд встановив у попередніх справах, Проект статей Комісії міжнародного права 1991 року, закріплений у Конвенції 2004 року, застосовується відповідно до міжнародного звичаєвого права, навіть якщо відповідна держава не ратифікувала цю конвенцію, за умови, що вона не виступила проти неї. Зі свого боку, росія не ратифікувала її, але не виступила проти неї: навпаки, вона підписала конвенцію 1 грудня 2006 року [6].

Таким чином, питання формального застосування Конвенції ООН до спірних правовідносин судового імунітету РФ було вирішено ще у 2013 році. При цьому, істотним у цій історії є прецедентний характер рішень ЄСПЛ для їхнього застосування в національному праві, а відтак сформована правова позиція у справі Олейніков проти росії підлягає застосуванню та не підлягає спростованню як в національному праві України, так і російської федерації з огляду на перебування росії на момент винесення рішення в Раді Європи, а також принципу права *venire contra factum proprium* – принципу заборони суперечливої поведінки, який з певними застереженнями може бути застосований до спірних правовідносин, які перебувають на грані міжнародного публічного права та приватного права.

Дійсно, слід констатувати, що хоч питання зняття судового імунітету РФ перебуває в площині приватно-правових спорів, ключовим є врахування норм, принципів та звичаїв міжнародного публічного права при вирішенні цього питання. Так, попри те, що принцип заборони суперечливої поведінки був сформований в римському приватному праві для вирішення приватно-правових питань, його можна та треба екстраполювати на дотримання зобов'язань російської федерації не порушувати прав власності, зокрема, і на території іноземних держав, тому з урахуванням того, що РФ було прийнято рішення по справі Олейніков проти росії до виконання, подальше посилення на те, що Конвенція ООН не може застосовуватись до справ, які стосуються шкоди, завданої внаслідок російської агресії проти України буде безпідставним.

Окрім цього, як видно зі справи Олейніков проти росії, ЄСПЛ посилався, зокрема і на вже сформовану практику у справі Цудак проти Литви, де ЄСПЛ констатував, що в питаннях державного імунітету існує можливість застосування звичаєвих норм, зокрема, щодо обмеження «абсолютного» державного імунітету з урахуванням, що таке обмеження має переслідувати законну мету та бути пропорційним такій меті.

У цьому випадку слід аналізувати питання зняття судового імунітету з РФ зважаючи на пропорційність такого обмеження щодо самої РФ. Для оцінки пропорційності кожного обмеження, відповідно до сформованої правової доктрини, застосовується трискладовий тест щодо визначення пропорційності, а саме: 1) законність втручання; 2) легітимна мета (виправданість втручання загальним інтересом); 3) справедлива рівновага між інтересами захисту права власності та загальними інтересами (дотримання принципу пропорційності між використовуваними засобами і переслідуюною метою та уникнення покладення на власника надмірного тягарю).

Законність зняття судового імунітету з РФ полягає в формальній наявності акта правозастосування, про що раніше йшлося в аналізі справи Олейніков проти росії. Легітимна мета полягає в захисті прав власності, порушених протиправними діями російської федерації, захисті права на справедливий суд. Справедлива рівновага полягає в неможливості створення ефективних засобів порушеного права власності без обмеження судового імунітету РФ, що, серед іншого, є невідкладною соціальною потребою.

Таким чином, окрім формального застосування нормативного акту до спірних правовідносин, а саме Конвенції ООН, національними та міжнародними судами у питанні обмеження судового імунітету РФ повинний застосовуватися підхід, за якого усі гарантовані права будуть вважатися ілюзорними у випадку трактування імунітету РФ абсолютним.

Так, визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке: предмет позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України; місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна; передбачається, що шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави - України; вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави - України, що закріплено у Статуті ООН; національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту») [1; 2].

Варто звернути увагу, що окрім очевидного порушення російською федерацією своїх негативних зобов'язань відповідно до Статуту ООН, Конвенцію про агресію, Женевських конвенцій, інших міжнародно-правових зобов'язань, під час визначення питання обмеження судового імунітету необхідно також враховувати мету існування судового імунітету як інституту міжнародного публічного права.

Інститут судового імунітету нерозривно пов'язаний із концепцією суверенітету та взаємного визнання суверенітету між державами. Судовий імунітет полягає у непідсудності однієї держави судам іншої держави («рівний над рівним не має юрисдикції»). Без згоди держави вона не може бути притягнута до суду іншої держави. [7]. Його практичне застосування по-

лягає в недопущенні втручання іноземних держав у внутрішні справи інших держав та гарантії юрисдикційного розмежування. З огляду на це, Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.

В той же час, обґрунтовано вважати таку аргументацію дещо обмеженою, адже вона стосується виключно складової взаємного визнання суверенітету та опирається радше на наслідки, ніж на причини.

Безумовно необхідним пунктом аргументації є посилання на той факт, що російська Федерація, реалізуючи агресію проти України діє за межами власного суверенітету за усіма ознаками. Проте, слід також враховувати і підставу самого позову, що є деліктним приватно-правовим спором, за своєю суттю. У такому разі, будь-який спір щодо відшкодування шкоди, спричиненої російською агресією перебуває за межами суверенітету росії, адже подія завдання шкоди відбулася за межами територіальної юрисдикції російської федерації, а відтак будь-які посилання РФ щодо судового імунітету як складової її суверенітету та недопущення втручання у її внутрішні справи будуть безпідставні.

Окремо слід наголосити на дотриманні процесуальних прав сторін, в першу чергу, процесуальних прав відповідача, тобто самої російської федерації. Верховний Суд у своїй постанові зазначив, що дотримання процедури повідомлення країни-агресора щодо участі її у справі та зупинення провадження у справі не сприятиме захисту прав позивача та принципу ефективності судового процесу в умовах агресії. Є підстави вважати такий підхід доволі спірним, оскільки право на справедливий суд не може знаходитись в колізії із правом на ефективні способи захисту порушеного права.

Більше того, у разі ухвалення позитивного рішення в українському суді про стягнення відшкодування та спробі виконати таке рішення в іноземній юрисдикції, можуть виникнути проблеми щодо його виконання з огляду недотримання процесуальних прав сторін. У випадку ж прийняття рішення до виконання, така іноземна держава ризикує стати відповідачем у ЄСПЛ щодо порушення права на справедливий суд російської федерації.

Відповідно до статті 7 Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах, що була ратифікована Україною 01 липня 2022 року, у визнанні або виконанні судового рішення може бути відмовлено, якщо не був вручений відпо-

відачу завчасно та у такий спосіб, щоб надати йому можливість організувати свій захист, за винятком випадків, коли відповідач з'явився до суду та надав пояснення у справі і не оскаржив факт неналежного вручення у суді ухвалення [8].

З метою створення юридично правильного механізму та забезпечення ефективного способу захисту порушеного права, кінцевим етапом якого буде фактичне стягнення із РФ, її підприємств та пов'язаних осіб коштів в рахунок відшкодувань, на рівні закону необхідно розробити процедуру повідомлення РФ про її участь у справах зазначеної категорії. Таке повідомлення може здійснюватися, зокрема, з використанням адміністративного ресурсу Міністерства зовнішніх справ України і /або Міністерства юстиції України.

Висновок. Ефективний захист можливий лише за умови поєднання національного та міжнародного права, як свідчать дослідження інших стратегій захисту права власності, порушеного внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Позиція Верховного Суду щодо незастосування судового імунітету Російської Федерації у справах про відшкодування шкоди є значним зрушенням у механізмі захисту порушених прав. Практика ЄСПЛ, зокрема рішення у справах «Олейніков проти Росії», створює міцне правове підґрунтя для такої позиції. Висновок про те, що Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності може застосовуватися до спірних правовідносин, навіть якщо Російська Федерація не ратифікувала її, є особливо важливим, оскільки це створює більше можливостей для захисту порушених прав.

Водночас необхідно вдосконалити національне законодавство з метою забезпечення ефективного виконання рішень іноземних судів. Зокрема, необхідно розробити чітку процедуру повідомлення Російської Федерації про її участь у справах про відшкодування шкоди, а також врегулювати процес зняття суддівського імунітету з належною повагою до процесуальних прав сторін. Подальший розвиток механізму має бути зосереджений на створенні правових підстав для використання арештованих російською Федерацією активів для виплати компенсацій потерпілим, а також на розробці цільових стратегій виконання рішень українських судів за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n342> (дата звернення: 27.10.2024).
2. Постанова Верховного Суду від 14.04.2022: справа № 308/9708/19, провадження № 61-18782св21// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 27.10.2024).
3. Постанова Верховного Суду від 18.05.2022: справа № 428/11673/19, провадження № 61-8291св21// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313> (дата звернення: 27.10.2024).
4. European Convention on State Immunity (ETS № 074). Basle, 16 May 1972. // Council of Europe: сайт. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1> (дата звернення: 27.10.2024).
5. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property. New York, 2 December, 2004. // United Nations Treaty Collection: сайт. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx-?src=TREATY&mtdsg_no=III-13&chapter=3&clang=_en#EndDec (дата звернення: 27.10.2024).
6. Case of Oleynikov v. Russia (Application no. 36703/04), 14 March 2013 // HUDOC-European Court of Human Rights: сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117124> (дата звернення: 27.10.2024).
7. Ткаля О.В. Класифікація правових імунітетів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2012. С. 81–85.
8. Про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах. Конвенція від 02.07.2019, ратифікована Україною Законом № 2342-IX від 01.07.2022 / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text (дата звернення: 27.10.2024).